

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: 10.31651/2413-8142-2019-21-156-157

Гай-Нижник П. П. Історико-географічні уявлення і національна ідентичність. Рецензія на монографію: Трубочанінов С. В. Конструювання національного простору: історико-географічні уявлення в українській науковій і суспільно-політичній думці 1830–1930-х рр.: Монографія. Кам'янець-Подільський: Оіом, 2019. 480 с.

На початку 2019 р побачила світ довгоочікувана монографія доцента Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Сергія Трубочанінова. Поціновувачі історичної географії та інтелектуальної історії давно спостерігали за науковими публікаціями цього автора, в яких по-новому засяли фігури добре відомих і менш відомих вчених, таких як Володимир Антонович, Олександр Грушевський, Мирон Кордуба, Філіп Бруун, Василь Данилевич та ін. Автор також дослідив діяльність наукових установ, які займалися історико-географічними дослідженнями в 1830–1930-х роках.

Монографія складається зі вступу, шести розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Структура роботи розроблена відповідно до цілей і завдань дослідження, побудована за проблемно-хронологічним принципом.

У першому розділі монографії йдеться про історико-географічні уявлення в інтелектуальному середовищі 1830–1870-х рр. У першому параграфі автор показав співвідношення і взаємний вплив історії та географії в університетській освіті в європейських країнах і в Російській імперії. Тривалий час існували об'єднані кафедри історії, географії та статистики, була відсутня спеціалізація викладачів, а також і студентів. Лише в середині XIX в. філософські факультети університетів були розділені на історико-філологічні й фізико-математичні. Історія вивчалася на перших факультетах, а географія – на других. Однак довго ще йшли дискусії про необхідність викладання географії для студентів-істориків. Маловідомий факт – один із курсів географії був розроблений В. Антоновичем. Важливими складниками світогляду української інтелігенції були історико-географічні уявлення, про які йдеться в наступних підрозділах. Зокрема, українців цікавило, що за території в далекому минулому займали Скіфія і Сарматія, або Київська Русь, на яких кордонах захищали християнський світ запорізькі козаки.

У другому розділі розповідається про історико-географічне бачення України з точки зору імперської і регіональної історичної науки. Вказано на значущість для формування історико-географічних уявлень різноманітних описів Російської та Австрійської імперій. Цікаво показана інтелектуальна біографія Філіпа Якоба Брууна. Цю людину, який народився у далекій Фінляндії, а повні творчість роки провів в Одесі, сучасники називали «першим історико-географом Півдня Росії». Розповідається також про погляди на історичну географію України професорів Київської

Духовної Академії. Один із найвідоміших учених того часу професор Микола Петров став головним виконавцем видавничого проекту дійсного таємного радника Помпея Батюшкова з опису в імперському дусі історії західних губерній Російської імперії.

У третьому розділі показано відчутний вплив історико-географічних уявлень В. Антоновича і представників заснованої ним наукової школи на наукову і суспільно-політичну думку України. Зокрема, розповідається про наукові праці учнів В. Антоновича, а також про викладання історичної географії в російських імператорських університетах. В окремому параграфі йдеться про розвиток історико-географічних уявлень у приналежній Габсбургам Галичині, а також про роль в їх популяризації М. Грушевського.

Четвертий розділ роботи присвячений 1914–1921 рр. – періоду Великої війни і Української національної революції. На думку автора дослідження, в цей період історико-географічні знання були дуже затребуваними. Преса воюючих країн була сповнена міркувань експертів про етнічні терени і можливі «справедливі» кордони. В Російській імперії існував навіть спеціальний громадський комітет, який вивчав матеріали, що обґрунтовували проходження нового кордону на Заході. Під час правління гетьмана П. Скоропадського в проекті створення Української академії наук спеціально ставилося питання про необхідність видання історико-географічного словника. Адже саме над цим проектом в останні роки свого життя працював В. Антонович. Навесні 1919 р. розпочала свою діяльність Постійна комісія для складання історико-географічного словника української землі, яку очолив учень В. Антоновича – Олександр Грушевський. Про важливість комісії свідчив той факт, що її голова за службовим становищем був прирівняний до академіка.

У п'ятому розділі йдеться про розвиток історико-географічного знання у Радянській Україні в 1920–1930-х рр. Більшовицьке керівництво вирішило поставити науку на службу «соціалістичного будівництва». Тому в діяльності Історико-географічної комісії Всеукраїнської академії наук в другій половині 1920-х – на початку 1930-х рр. в пріоритеті стають аж ніяк не історико-географічні теми. Так, найважливіше значення приділялося комплексному вивченню Сталінського округу (Сталіно – нині Донецьк). Історико-географічними дослідженнями займалися також в інших закладах ВУАН. Важливе значення мала організаційна діяльність академіків Д. Багалія та М. Грушевського. У різних регіонах УСРР/УРСР історико-географічними дослідженнями займалися викладачі вишів та ентузіасти-аматори. Автор монографії розповів і про викладання історичної географії в радянських вищих навчальних закладах.

Спірному баченню історичної географії західноукраїнських земель в 1920–1930-х рр. присвячений останній (шостий) розділ роботи. Автор розповідає про спроби української громадськості довести право на свою споконвічну етнічну

територію. Українські вчені (М. Кордуба, І. Крип'якевич та ін.) підготували відповідні історико-географічні дослідження, в яких було показано давність заселення українцями земель Галичини, Північної Буковини і Закарпаття. Водночас значні історико-географічні дослідження проводилися в Університеті Яна Казимира у Львові. Проте для польської науки була характерна міфологізація «кресів».

Монографія С. Трубчанинова є завершеним, оригінальним, самостійним дослідженням, яке вирішує важливу наукову проблему. Вона суттєво збагачує сучасні знання про українську наукову і суспільно-політичну думку 1830–1930-х років. Автор на документальній базі показав розвиток і поширення історико-географічних уявлень про Україну в досліджувану добу. Праця стане у нагоді широкому колу читачів.

*Гай-Нижник П. П., доктор історичних наук,
завідувач відділу історичних студій Науково-
дослідного інституту українознавства
Міністерства освіти і науки України*

DOI: 10.31651/2413-8142-2019-21-157

Фареній І. А. «ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ В УКРАЇНІ / Вступне слово Євгена Нищука; Передмова, авторський текст Василя Марочка. – Дрогобич: Коло, 2018. – 576 с.»

Трагічна сторінка української історії знайшла відображення в черговій фундаментальній науковій праці. У Дрогобичі у видавництві «Коло» вийшла друком «Енциклопедія Голодомору», яка стала підсумком багатолітньої науково-дослідної роботи Василя Івановича Марочка – відомого українського історика, доктора історичних наук, професора, головного наукового співробітника Інституту історії України НАН України, голови Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

«Енциклопедія» узагальнено, але водночас докладно відобразила багатолітні напрацювання як її автора, так і рівень української та зарубіжної історіографії у сфері дослідження Голодомору 1932–1933 років. У вступній частині праці В. І. Марочко відзначив, що ідея її створення виникла ще на початку 1990-х років. Однак знадобилися десятиріччя досліджень Голодомору для втілення цього проекту. Тільки в 2010-х роках робота набула конкретних обрисів і успішного завершення.

В «Енциклопедії» відображено широке коло питань, які безпосередньо чи в певному контексті стосуються Голодомору. Статті видання у проблемно-тематичному відношенні загалом стосуються періоду 1932–1933 років, присвячені головним подіям трагедії, його соціальним, демографічним, політичним та економічним наслідкам, посадовим особам, установам і організаціям, що причетні до неї, видним сучасникам епохи. У статтях «Енциклопедії» подано зміст і аналіз документів законодавчого, нормативного, управлінсько-розпорядчого та іншого характеру, які викликали чи відобразили явище Голодомору. Закономерно, що асортимент предметів, що вживався у якості засобів харчування у 1932–1933 роках, також належно відобразила «Енциклопедія».

Певні статті видання присвячені постраждалим від Голодомору регіонам, населеним пунктам, конкретним особам. Предметом розгляду стало й відображення Голодомору у закордонних засобах інформації, реакція на нього у суспільній думці держав світу. «Енциклопедія» також розкриває широке коло термінів і понять, що стосуються історії Голодомору.

Поряд із проблемами, які безпосередньо стосуються подій 1932–1933 років, автор охопив питання, що відображають процес дослідження Голодомору та ставлення до нього широких кіл громадськості в наступні часи. Об'єктом розгляду стали наукова спадщина істориків та інших вчених, літературні твори письменників, погляди державних і політичних діячів, позиції і діяльність державних і громадських інституцій, пам'ятні місця і меморіали, тощо. Голодомор та пов'язані з ним проблеми в «Енциклопедії» постали як широкий спектр гуманітарних, наукових, демографічних та політичних аспектів суспільного буття, як непересічне питання історичної свідомості народу та національної пам'яті.

Як і кожний науковий доробок, рецензована праця може викликати певні застереження щодо тематики статей та їхнього змісту. Водночас кожний її критик однозначно зробить висновок, що вона є якісним науковим продуктом, який за своїм інформаційно-теоретичним наповненням, змістовною структурою виконаний на рівні кращих зразків фаховості, професійного сумління та щирого вболівання за долю українського народу.

Не можна не відмітити й таку немаловажливу характеристику кожного друкованого видання, як ергономічність підготовленої праці, що має значення для його читачів-користувачів. Хоч видання дуже об'ємне за своїм розміром та кількістю сторінок, однак не створює ефекту громіздкості під час користування. Запорукою того, крім суто поліграфічного виконання, стало передусім вдало підібрана якість паперу та формат, які не створюють вагові та інші перепони під час пошуку необхідної інформації та її використання і аналізу. Зрештою, потрібно високо оцінити працю дрогобицьких видавців «Енциклопедії», яка показово засвідчила не лише їхні можливості, а й продемонструвала приклад належної роботи столичним видавництвам. Останні, хоч і були географічно максимально наближеними до місця створення праці, однак не спромоглися забезпечити її надрукування.

«Енциклопедія Голодомору» написана академічною мовою, однак доступною для сприйняття широким читацьким загалом. Книжка стане добротним набутком усіх бібліотек, розрахована як на фахівців гуманітарного профілю, так і пересічних громадян, учнівської і студентської молоді.

Праця має науковий характер. Водночас, зважаючи на її конкретність, змістовність, образність відображення порушених у ній проблем, буде відігравати й виховну роль, формувати шанобливе ставлення до історичного минулого свого народу, до долі співвітчизників та відповідальне ставлення до майбутнього.

*Фареній І. А., доктор історичних наук, професор,
професор кафедри архівознавства і спеціальних
галузей історичної науки Черкаського
національного університету імені Богдана
Хмельницького*